

ПОРІВНЯННЯ ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

У статті розглянуто порівняння основних кроків (відбір, умови функціонування), здійснених урядами України та Росії щодо запровадження нового типу навчальних закладів – дослідницьких університетів.

Ключові слова: дослідницькі університети, освітня реформа.

Освіта у сучасному світі – один із важливих чинників розвитку суспільства, оскільки саме вона визначає, яким буде суспільство у майбутньому. Створення дослідницьких університетів у пострадянських країнах – це відповідь вимогам, що сьогодні постають перед вітчизняною вищою освітою. Це не тільки реакція на світову фінансову кризу, яка відбилася на Україні спадом виробництва, зростанням безробіття, інфляцією та їхніми наслідками. Це також і крок у світову спільноту, адже передові вищі навчальні заклади, що очолюють рейтинг світових університетів, є дослідницькими. Дослідницький університет для України є інноваційним кроком, який, з одного боку, є частиною роботи із виконання зобов'язань щодо Болонської системи, а з іншого – антикризовим заходом із реалізації програми розвитку вітчизняного виробництва. Соціологічні дослідження процесів втілення цих соціальних інновацій та чинників, що здійснюють на них найбільший вплив, становлять значний теоретичний та практичний інтерес, оскільки зможуть зробити внесок у підвищення ефективності такого соціального інституту, як освіта.

У цій статті ми розглянемо та порівняємо початковий етап шляхів розвитку програми створення дослідницьких університетів України і Росії, акцентуючи увагу на сильних та слабких сторонах її реалізації. Ця тема є актуальною, оскільки пострадянські Україна та Росія у сфері освіти мають схожі умови, а отже, можуть стикатися зі схожими проблемами і обирати подібні методи їх вирішення. Крім того, очевидно, що є різниця у державних програмах щодо дослідницьких університетів, яка може становити інтерес для фахівців сфер соціології освіти, управління освітою, політичних наук як можливий чинник, що зумовлюватиме різницю у характері процесів втілення соціальних інновацій та їх кінцевому продукті.

Шлях України. У 2008 році Україна встала на шлях реформ так званого третього циклу осві-

ти, а саме – післядипломного навчання. Вітчизняні аспірантура та докторантура мають коріння у радянській системі освіти, а отже, необхідність реформування цієї сфери є особливо актуальною у зв'язку із її застарілістю і новими вимогами, які Україна ставить до освітньої галузі. Одна із багатьох вигод від цього – можливість встановлення адекватної відповідності українських дипломів європейським.

Україна вдало завершує перехід та адаптацію до двоциклової підготовки фахівців – бакалаврів та магістрів, кредитно-модульної системи. Третій цикл – аспірантура та докторантура – є доволі проблемним, оскільки на цьому рівні до власне університету «додається» ще і Вища атестаційна комісія (ВАК) із правом контролю вихідного продукту. Як відомо, український третій цикл має два щаблі – звання кандидата наук та доктора наук, кожен із яких вимагає написання і захисту окремої дисертації, видання визначеної ВАК кількості публікацій та проведення іншої наукової роботи, натомість європейська система освіти пропонує єдиний щабель – доктор філософії (PhD). Умови підготовки цих спеціалістів також суттєво відрізняються – українські аспіранти та докторанти фактично є самі по собі – наодинці із вимогами ВАК щодо публікацій, конференцій та дисертацій, а європейські докторанти навчаються за так званими структурованими докторськими програмами, беруть активну участь у науковому житті університету і країни, шукають у складі міжнародних дослідницьких груп вирішення актуальних наукових проблем. Саме ця різниця створює перешкоди для взаєморисної наукової та освітньої діяльності України і Європи.

На допомогу мають прийти навчальні заклади, організація навчання в яких улаштована за найкращими світовими зразками. Такими закладами і мають стати дослідницькі університети. Очевидно, що їх не можна побудувати з нуля, а отже, вони створюються на базі існуючих уні-

верситетів із відповідними змінами в освітньому законодавстві.

Першим кроком до створення дослідницьких університетів стає визначення переліку ВНЗ, яким має надаватися такий статус. Слід вказати на те, що невідомо, за якими саме критеріями вперше цей статус було надано – Міністерство освіти та науки України (МОН) зазначає тільки, що «Найкращі українські ВНЗ мають не лише готувати професіоналів, а й розвивати науку. Щоб допомогти їм у цьому, держава надасть відповідну підтримку і високий статус “дослідницький”» [4] та «Хто наступний отримає цей високий статус, визначатиме спеціальна комісія, що її сформує Міносвіти, спільно з представниками міністерств, які мають у підпорядкуванні національні університети, НАН України, державних галузевих академій наук, ВАК, громадських освітянських організацій та академічної громадськості на основі аналізу відповідності діяльності національного університету» [4]. Проте не вдалося знайти жодних публікацій щодо членів такої комісії чи на яких засадах проводився аналіз зазначеної діяльності.

Оскільки очевидно, що розвиток економіки потребує інновацій та винаходів, які перш за все пов'язані із виробництвом, логічно було б припустити, що статус дослідницького університету повинні отримати насамперед ті вищі навчальні заклади, які готують фахівців із природничих і точних наук¹. Проте перші українські ВНЗ, які отримали статус дослідницьких, – це більшою мірою гуманітарні та «універсальні» університети (тобто такі, в яких однаково сильно представлені і технічні, і гуманітарні дисципліни): Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Національний університет «Кієво-Могилянська академія», Національний університет «Львівська політехніка», Національний університет «Острозька академія» [8]. Ігнорування ж інших сучасних технічних закладів викликає подив.

На другому етапі восени 2009 р. до зазначеної шістки приєднався Національний гірничий університет України. Під час третьої «хвилі» до переліку дослідницьких університетів додалося ще сім: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Національний університет біоресурсів і природокористування України (попередня назва – Національний аграрний університет), Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківський національний

університет ім. В. Н. Каразіна, Київський національний економічний університет ім. В. П. Гетьмана, Національний авіаційний університет, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Таким чином, тільки на третьому етапі було охоплено визначні технічні ВНЗ України.

Іншим суперечливим моментом є термін надання університетові статусу дослідницького – якщо звернутися до наказу Міністерства освіти і науки України № 201 від 11 березня 2010 р. про оголошення постанови № 163 Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. «Про затвердження Положення про дослідницький університет», з'ясуємо, що «строк, на який університету надається статус дослідницького, становить п'ять років» [5]. Відповідно, перевірка та рішення про подовження (чи скасування) дослідницького статусу відбувається через п'ять років: «Підтвердження статусу дослідницького університету здійснюється в установленому законом порядку Кабінетом Міністрів України кожні п'ять років за поданням МОН на підставі висновків комісії» [5]. Разом із тим, на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України надано зовсім іншу інформацію: «статус дослідницького надається терміном на 7 років» [4]. При цьому зазначено, що протягом шести місяців після надання статусу дослідницького кожний такий університет має розробити програму розвитку на подальші п'ять років.

Цікаво зазначити, що вибір університетів, яким надається статус дослідницького, зроблено вже зараз, а фінансування, передбачене цією освітньою реформою, планується лише наступного року, коли, як сподіваються в Міносвіти, «в таких масштабах кризи не буде» [4], а отже, ймовірно, що якщо поточні «масштаби» кризи зберігатимуться, то фінансування буде відкладено на інший термін, а як наслідок – відкладатиметься і відповідна робота щодо створення дослідницького університету. Разом із попередньо зазначеним, також не зрозуміло, коли саме розпочинається термін у шість місяців для розробки програми розвитку – до початку фінансування чи після того, як таке фінансування розпочнеться.

Важливою складовою правил гри, за якими здійснюватиметься оцінка діяльності дослідницьких університетів, є система критеріїв оцінювання. Порівняння університетів у світлі опублікованих МОН критеріїв, яким (усім без винятку) має відповідати навчальний заклад, наводить на думку, що їх недостатньо адаптовано до університетських реалій. Якщо порівняти, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» та Національний університет «Кієво-Могилянська

¹ На це також вказує і постанова Міністерства освіти і науки України від 17 лютого 2010 р. у завданнях дослідницького університету.

академія» за кількістю викладачів та/або студентів, стане зрозуміло, що критерії мають бути не абсолютного, а відносного характеру. Приміром, за критерієм кількості аспірантів і докторантів («Здійснення підготовки не менш як 500 аспірантів та докторантів» [7, с. 123]) НТУУ «КПІ», який має більше 40 тисяч студентів, мабуть, зможе забезпечити набір на численні спеціальності, натомість для НаУКМА набір доведеться збільшити щонайменше вдвічі. Фактично, абсолютні критерії ставлять університети із відносно невеликим колективом у нерівні умови із великими університетами, й очевидно, що для перших виконання роботи із відповідності до визначених критеріїв буде непосильним. Аналогічна проблема з критеріями оцінювання постає і в Росії.

Отже, за результатами двох відборів на сьогодні Україна має 14 університетів, яким було надано статус дослідницького. На нашу думку, це дуже велика цифра, зважаючи на те, що, власне, окрім назви поки що нічого не змінилося. Для порівняння – у Російській Федерації під час лише першої хвилі обрано 14 дослідницьких університетів (але розміри країни та кількість студентів це виправдовують, враховуючи те, що початково планувалося 50 таких університетів). «Їх не може бути багато, переконаний Міністр освіти і науки Іван Вакарчук, адже лише високий науковий потенціал університетів та результативність досліджень мають зумовлювати розширення кола цих закладів» [4]. Варто додати – збільшення кількості університетів збільшує і зобов'язання уряду перед ними – фінансування, автономія, нові права та інші прояви турботи країни щодо провідних вищих навчальних закладів. Хоча, якщо до 2011 року не буде знайдено стабільних джерел фінансування, то «дослідницькі» статуси так і залишаться лише знаком уваги. Варто додати, що, вочевидь, в Україні це не останній «набір» університетів. Не охоплено такі важливі регіони, як Донецьк (потужний Донецький національний університет) та Одеса (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова). Крім цього, у переліку українських дослідницьких університетів немає жодного медичного (у переліку Росії є Російський державний медичний університет) – важко повірити, що медична галузь не потребує інновацій. Те саме стосується і будівної галузі.

Шлях Росії. Глобальними цілями впровадження дослідницьких університетів у Росії є інноваційний розвиток економіки та намагання виграти конкуренцію з західними країнами у сучасних технологіях, рівні освіти та продуктивності праці.

У 2006–2008 роках у Росії було реалізовано програму розвитку 68 інноваційних університе-

тів, які нині представляють три групи. Перша – окрема група для Московського державного університету та Санкт-Петербурзького державного університету. Друга – це 7 федеральних університетів, що покликані проводити дослідження та випускати спеціалістів, яких найбільше потребує регіон, де ці заклади розташовано. Третя група – це 14 національних дослідницьких університетів, які мають особливий статус і підтримку держави [9].

Створення дослідницьких університетів у Росії є цілеспрямованим антикризовим заходом. Виділення особливих університетів, які по суті є певними «чемпіонами» серед інших, – це поширена світова практика, яку Росія запозичила з метою підтримки економіки країни та забезпечення запровадження нових технологій, а також «усвідомлення державою недостатньою конкурентоспроможності вітчизняних вузів, наростаюче подорожчання передової науки і необхідність вивести зі сплячки національний академічний істеблішмент» [2].

Основна особливість процедури надання статусу дослідницького університету в Росії полягає у проведенні конкурсу. Конкурс програм розвитку університетів відбувся ще під час першої хвилі із 110 кандидатів (заявки подавали усі охочі заклади) було обрано 12 переможців (всього університетів дослідницького типу 14, перші два було призначено указом президента РФ у 2008 р.). Недоліком цієї процедури вважають те, що в університетів був доволі короткий термін на створення цієї програми, і конкурсу закидали «змагання обіцянок», не завжди здійснюваних і виконуваних» [2]. У результаті значну частину поданих заявок взагалі відсіяли як такі, що не відповідають навіть рівню оформлення. Основною відбору заявок були такі критерії: «наукова значущість останніх розробок, кваліфікація викладачів та успіхи студентів у вивченні точних і природничих наук» [6].

Цікавим моментом у виборі дослідницьких університетів було і те, що більшість із них – технічні, а отже, Росія зацікавлена у розвитку технічних та інформаційних галузей – аерокосмічної, авіаційної, інформаційних технологій, механіки та оптики, гірничої справи, біотехнології.

Під час другої хвилі (весна 2010 року) із 128 заявок у фінал відбору після незалежної експертизи поданих програм вийшли 32 університети, із них таємним голосуванням було обрано ще 15, отже, на сьогодні у Росії налічується 29 дослідницьких вищих навчальних закладів: Національний дослідницький ядерний університет, Національний дослідний технологічний університет (Московський державний інститут сталі і сплавів) – призначені указом президента РФ, Дер-

жавний університет Вища школа економіки, Казанський державний технічний університет імені Туполева, Московський авіаційний інститут (державний технічний університет), Московський державний технічний університет імені Баумана, Московський фізико-технічний інститут (державний університет), Нижегородський державний університет імені Лобачевського, Новосибірський державний університет, Пермський державний технічний університет, Самарський державний аерокосмічний університет імені академіка Корольова, Санкт-Петербурзький державний гірничий інститут імені Плеханова (державний університет), Санкт-Петербурзький державний університет інформаційних технологій, механіки та оптики і Томський політехнічний університет (перша хвиля відбору), а також Белгородський державний університет, Іркутський державний технічний університет, Казанський державний технологічний університет, Мордовський державний університет ім. М. П. Огарьова, Московський державний інститут електронної техніки, Московський державний будівельний університет, Московський енергетичний інститут (технічний університет), Пермський державний університет, Російський державний медичний університет, Російський державний університет нафти і газу ім. І. М. Губкіна, Санкт-Петербурзький державний політехнічний університет, Саратовський державний університет ім. Н. Г. Чернишевського, Томський державний університет, Установа Російської Академії наук Санкт-Петербурзький академічний університет – науково-освітній центр нанотехнологій РАН, Південно-Уральський державний університет (друга хвиля відбору).

Міністр освіти та науки РФ Андрій Фурсенко перед початком другого відбору підкреслив, що комісія звертатиме увагу також і на регіональні ВНЗ, оскільки «регіональні вузи менше відомі, менше на слуху» [3]. Це видається дуже продуманим кроком не тільки з огляду на маловідомість, а і як спосіб урівняти (чи принаймні «підтягнути») регіональні університети у певній популярності, якості освіти, що надається, рівні досліджень тощо із більш відомими навчальними закладами у Москві, Санкт-Петербурзі та інших великих містах.

Статус дослідницького університету в Росії надається на 10 років (на відміну від українських 5–7) – фактично, навчальним закладам дають достатній час для розвитку, розумного використання ресурсів і, як наслідок, відповідності критеріям при наступній перевірці. Фінансування надається у розмірі близько 1,8 млрд російських рублів (близько 450 млн гривень), при цьому ставиться умова, що воно «в перші п'ять років має скласти не менше 20 % розміру бюджетних

асигнувань, а в наступні роки програма повинна повністю фінансуватися з позабюджетних джерел» [3]. Це означає, що університети мають самостійно шукати додаткові (і немалі) джерела фінансування. Світова практика свідчить, що такими джерелами мають стати дослідження для підприємств та патенти.

Підсумовуючи, розглянемо завдання дослідницького університету в Росії [1].

Змінити конспекти 20-літньої давності на сучасні – осучаснення методик викладання та джерел інформації, включити тільки те, що справді актуально на сьогодні. Мабуть, це одна із найпоширеніших характеристик усіх пострадянських університетів, і така модернізація є вкрай необхідною, щоб іти у ногу з часом та виробляти сучасні, якісні науковий та технологічний продукти. Це прямо пов'язано із наступним завданням.

Надання теоретичних і, головне, практичних навичок студентам у високотехнологічних галузях та **випробування їх на реальних проєктах** на відповідних підприємствах чи практиках.

Утримання висококваліфікованих спеціалістів у країні, не допускати відпливу цінних кадрів за кордон. Ця проблема є дуже нагальною і для України, і для Росії, оскільки, не знаходячи реалізації свого потенціалу на батьківщині, науковці часто шукають її за кордоном, де і залишаються жити. Дослідницькі університети мають стати рушієм та осередком (разом із відповідними академіями наук) розвитку науки. Для цього планується влаштувати умови, щоб кваліфіковані спеціалісти знайшли собі застосування у Росії, щоправда, як саме – поки що невідомо.

Інтеграція роботи університету та підприємств для розвитку та підтримки економіки. Орієнтуючись на приклад західних університетів, де держава отримує чималу користь (у тому числі й у грошовому еквіваленті) від функціонування дослідницьких університетів – винахід та запровадження новітніх технологій, співпраця із виробництвом, підйом авторитету країни у світі, як наслідок – приплив інвестицій, запровадження дослідницького університету у Росії (те саме справедливе і для України) покликано стати рушієм власного виробництва, а разом із новими (очікуваними) технологіями бути конкурентоспроможним на зовнішніх ринках.

Інноваційний розвиток регіонів – більшість університетів має бути розташовано у регіонах. Розуміння цього важливого факту може зробити реформу ефективнішою, оскільки саме регіональні вищі навчальні заклади часто страждають від недостатньої уваги держави. Крім цього, приплив інвестицій, технологій та талановитої

молоді у регіони – це вдалий спосіб вирішити проблему розвитку регіонів.

Висновки

Головні риси російського досвіду створення дослідницьких університетів полягають у використанні конкурсного відбору навчальних закладів, яким надається звання дослідницького, при цьому конкурс проводиться на основі програм розвитку університету на найближчі роки. З самого початку більшість університетів є технічними, після останнього конкурсу домінування технічних (а також авіаційних, космічних тощо) закладів укріпилося. Статус дослідницького університету надається на 10 років.

В Україні статус дослідницького університету вищі навчальні заклади отримують у результаті призначення, а не відбору на конкурсній

основі. При цьому створення програми розвитку вимагається протягом шести місяців після призначення. Початково обрані університети – гуманітарні чи «універсальні», після останнього відбору кількість «універсальних» закладів дорівнює кількості спеціалізованих (тобто, технічних, економічних, біоресурсів, авіаційних).

Суттєвим недоліком системи критеріїв оцінки діяльності університетів в обох країнах є використання абсолютних, а не відносних показників (хоча є кілька винятків, наприклад, «результативність аспірантури» та «результативність докторантури» є відносними показниками).

Росія вже виділяє кошти на потреби дослідницьких університетів, в Україні ж поки що нічого конкретно не зроблено. Враховуючи різницю у часі запровадження дослідницьких університетів, хочеться сподіватися, що Україна має шанс наздогнати північного сусіда.

1. Великолепная дюжина. Полный список НИУ, цифры о конкуренции во время проведения отбора [Электронный ресурс] // Эксперт. – № 39 (676). – 12.10.2009. – Режим доступа: http://www.expert.ru/printissues/expert/2009/39/news_velikolepnaya_dyuzhina/. – Назва з екрана.
2. Высшее образование и наука: Как построить университет [Электронный ресурс] / И. Федюкин // Ведомости. – № 85 (2355). – 13.05.2009. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2009/05/13/195272>. – Назва з екрана.
3. Еще 10–15 вузов станут национальными исследовательскими университетами [Электронный ресурс] / В. Безруких // РиаНовости. – 11.02.2010. – Режим доступа: http://www.rian.ru/edu_news/20100211/208684692.html. – Назва з екрана.
4. Кабмін підтримав ініціативу Івана Вакарчука щодо розвитку мережі дослідницьких університетів [Електронний ресурс] / Прес-служба МОН. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2009_1/23_09/1/. – Назва з екрана.
5. Наказ Про оголошення постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 17 «Про затвердження Положення про дослідницький університет» [Електронний ресурс] / Кабінет міністрів України, 11.03.2010. – № 201. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/newstmp/2010_1/11_03/4/nakaz_mon_201.doc. – Назва з екрана.
6. От редакции: Наши университеты. Названы НИУ, ФУ и уточнен особый статус МГУ и СПбГУ. Приведена справка о финансировании и основных нововведениях [Электронный ресурс] / Редакция газеты «Ведомости» // Ведомости. – № 202 (2472). – 26.10.2009. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/2009/10/26/217272>. – Назва з екрана.
7. Становлення третього циклу освіти в Україні: дослідницькі університети [матеріали семінару «Розробка науково-освітніх принципів та нормативно-правових засад впровадження докторських програм в Україні»] / В. П. Моренець, М. І. Винницький, Л. І. Кострова, Ю. І. Матвеева, М. О. Белешко; [наук. ред. В. П. Моренець; упоряд. Л. І. Кострова]. – К.: Університетське видавництво «Пулсари», 2009. – 123 с.
8. У дослідницьких університетах перевірили якість підготовки студентів [Електронний ресурс] / Прес-служба МОН. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2009_1/10_11/2/. – Назва з екрана.
9. Университеты Китая: Уроки Младшего брата [Электронный ресурс] / Я. Кузьминов, М. Юдкевич // Ведомости. – № 233 (2503). – 09.12.2009. – Режим доступа: <http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/2009/12/09/220902>. – Назва з екрана.

O. Polishchuk

COMPARISON OF AN EXPERIENCE OF THE RESEARCH UNIVERSITIES INTRODUCTION IN UKRAINE AND RUSSIA

This article presents comparison of main steps taken by the governments of Ukraine and Russian Federation for introduction of the research universities.

Keywords: *research universities, educational reforms.*